

**Rapport om arbeidet med å lage
kvinneundertøy i halvull,
basert på mønster og stoff fra
et gammelt undertøysett fra Vefsn**

Mona Rognan Aarø, 2003

INNHold

<u>INNLEDNING</u>	3
<u>UNDERTØYETS HISTORIE</u>	4
<u>ULL</u>	5
<u>HELULLSTOFF OG HALVULLSTOFF</u>	5
<u>ANALYSE AV KVINNEUNDERTRØYE FRA VEFSN</u>	6
<u>ANALYSE AV KVINNEUNDERBUKSE FRA VEFSN</u>	8
<u>TILVIRKINGEN AV HALVULLSTOFFET</u>	
<u>RENNINGEN</u>	10
<u>INNSLAGET</u>	
Spinneretning	10
Karding	11
Spinning	13
<u>BINDINGER</u>	
Toskaftbinding	15
Kypertbinding	15
Fireskaft kypert	16
<u>GARNBEREGNING</u>	16
<u>RENNING AV BOMULLSTRÅDEN</u>	17
<u>TREING</u>	17
<u>VEVING</u>	17
<u>VALKING</u>	17
<u>MØNSTERLAGING OG SYING AV UNDERTØYET</u>	19
Oversikt håndsømmer	19
Syng av trøyen	20
Syng av buksen	20
<u>KONKLUSJON</u>	21
<u>KILDEHENVISNINGER</u>	22
<u>GARNPRØVER AV RENNING OG INNSLAG</u>	23
<u>STOFFPRØVE AV HALVULLSTOFF</u>	24
<u>STOFFPRØVE AV BOMULLSLERRET</u>	25

INNLEDNING

Dette er en presentasjon av arbeide mitt med å lage et kvinnelig undertøysett i halvull (bomull renning og ull innslag), basert på snitt og stoffkvalitet fra et undertøysett jeg fant på Vefsn Museum i Mosjøen.

Høsten 1999 ble jeg tildelt et treårig stipendiat i tradisjonelt tekstilarbeid av Norsk Handverksutvikling på De Sandviske Samlinger, Maihaugen. Fra før hadde jeg i mange år vært med i arbeidet med å produsere båtryer og tre store ullseil på Tømmervik Tekstilverksted på Hitra. Etter utallige meter med spinning av sterk og hard dekkhårsrenning til det grove ullseilstoffet, hadde jeg nå lyst til å ta fatt på noe helt annet. Undertøy ville være den rake motsetningen til de store grove tekstilene jeg hadde laget før. I mine øyne fortonet dette seg som lite og mjukt og derfor fristende å gå i gang med.

En annen grunn til at jeg syntes dette var et interessant område var at det er lite å finne om dette emnet, selv om det er en veldig viktig bit av hverdagshistorien vår. Hvordan hadde det stått til i kyst-norge med fiskerne våre hvis de ikke hadde hatt ull til å skjerme og varme seg mot vind og kulde opp gjennom tidene? Og la oss for all del ikke glemme håndverkskunnskapen som ligger bak det å skape disse varmende tekstilene av ull. Viten og erfaring overført fra mor til datter gjennom generasjoner. Kunnskap som i dag dessverre holder på å gå helt i glemmeboken.

Her spinner jeg innslag til undertøyet. (Foto: Eva M. Johansen)

UNDERTØYETS HISTORIE

Gjennom tidene har undertøy hatt mange forskjellige funksjoner. Den første av disse var beskyttelse. Det beskyttet kroppen mot kulde og ga samtidig eieren en viss grad av anstendighet. Undertøy har også vært brukt til å vise klasseforskjell. Eksklusive frynser og dyre kniplinger skilte tydelig en rik lady fra en vanlig kroppsarbeider som kun hadde et enkelt og praktisk plagg. Det er disse enkle og praktiske plaggene jeg har konsentrert meg om på min jakt etter ull undertøy.

Før underbuksenes tid brukte både kvinner og menn serker; som er lange vide skjorter under klærne. Hos kvinnene ble serken hengende fritt under skjørtet, mens mennene brettet "flippene" over hverandre, en forfra og en bakfra (som en bleie) før de dro på seg vadmelsbroka. Kvinneserkene ble så avløst av liv og underskjørt, og først på 1850-tallet begynte underbukser å bli vanlig. Eilert Sundt forteller at den gamle tauskonen som begynte å bruke underbukser straks fikk navnet "Brok-Kari", og da en mann senere fulgte hennes eksempel fikk han også brok- som forstavelse (Om renligheds-stellet i Norge 1869). Vi skjønner med dette at det å iføre seg underbukser virkelig var "sterk kost" siden det altså resulterte i å få egne kallenavn. I begynnelsen forsøkte kvinnene å holde det skjult at de brukte underbukser, men etter hvert som det ble vanlig havnet også disse på snoren til tørk etter vask.

Jeg har snakket med de fleste museer i Sør- og Nord-Trøndelag, Nordland, Troms og Finnmark, samt Kystmuseet i Øygarden. Jeg har også vært og sett på undertøysamlingen på Jærmuseet, men det har i forhold til mine forventninger vært minimalt med undertøy å finne. Disse hverdagsplaggene hadde dessverre tapt i bevarings kampen mot mer populære stas og festplagg.

Underklær har vært et følsomt, veldig personlig og nærmest tabubelagt område i tekstilhistorien vår. Mange er flinke til å levere fra seg stasplagg og finere ting, mens en har foretrukket å la fillete, gule og omsydde underbukser gå på bålet fremfor å gi dette til museale samlinger.

En annen grunn til at det er så lite undertøy å finne er nok også at det ble brukt til det bokstavelig talt ikke var noe mer igjen. De ble med flid stoppet, lappet og omsydd. Og når alt håp på den fronten var ute, gikk plagget videre til fillehaugen. Da ble det benyttet til matter, putefyll osv.

Filler av helull ble også gjerne revet opp og kardedet om igjen for så å spinnes. Ull var en knapphetsfaktor, den skulle rekke til mye og måtte brukes til siste rest. På Jærmuseet har jeg selv funnet eksempel på at underbukser er så mye lappet at det er vanskelig å si hva som var det egentlige utgangspunktet.

Summen av disse faktorene er nok dessverre årsaken til at det undertøyet som finnes i museene, i altfor stor grad representerer finundertøyet og derfor gir et skjevt bilde av virkeligheten.

ULL

*Lammeull fra Dalasau.
(Foto: Mona Rognan Aarø)*

Ull er en fascinerende fiber. Den er den eneste tekstilfiberen som har vært brukt direkte mot huden i 2,5 millioner år. Den er skapt av hud for å fungere sammen med hud. Ullens keratinproteiner kan ta opp 35 % fuktighet uten å bli våt, og har den største opptagelse evnen av alle materialer. (Nærmest er bomull og lin på 17 – 18 %, nylon 8 % og polyester og akryl på bare 2 %). Når ullfiberen tar opp fukt så frigjør den varme på en kjemisk måte, som når en slår vann på kaustiksoda. Den ”lager” varme.

En annen viktig egenskap hos ull er at den ikke tar opp skitt og dårlig lukt så lett. Flytende vann kan ikke trenge igjennom ullfiberens fete, ytterste cellelag utenom som enskilte molekyler.

Fukten som er i ullfiberen er i prinsippet desilert vann, selv om den begynner som svette eller urin. Lukter og skitt har som regel for store molekyler til å passere det ytre laget så de blir igjen på utsiden av fiberen. Ved lufting skjer ett stadig utbytte av vannmolekyler (i og med opptak av luftfuktighet). På veien ut gjennom fiberen lufter de vekk urenheter og ullen blir frisk og luktfri igjen.

HELULLSTOFF OG HALVULLSTOFF

På 1800-tallet blomstret bomullsindustrien opp og gjorde dermed bomullsproduktene billigere, og dermed tilgjengelige også for fattigere folk. Tilgangen på bomull har hatt mye å si for hjemmevevingen. Tynt bomullsgarn ble en vanlig vare på krambuene. Det en-tråede garnet ble ofte satt inn med forskjellige smøringer for å bli sterkere. I kystbygdene kokte en ”sø” av fiskehoder, og i kornbygdene lagde en rugmelsklister. Bomullsrenningen gjorde at en kunne spare på både ulla og arbeidet med å spinne, og dermed veve halvullstøy med ull som innslag. Dette stoffet ble brukt til formål hvor det ikke var så nødvendig med helull. Helulltøyet var regnet som mer kostbart. (Åsa Elstad, Moteløver og heimføringar).

I Anna Grostøl’s samlinger leser vi om fisker- og bondekvinnen Rebekka Ingebretsen født i 1884 fra Bjarkøy i Troms, som forteller: ”Det var halv-ull til kvinnfolk! Vi måtte ha ulla til mennan.” En annen kvinne født rundt 1860 fra Trondenes i Troms sier: ”Vadmål, det var til mannfolkan. Renningen var av ull da.”

Medisinal beretninger fra distriktsleger i nordland og troms først på 1870-tallet konstaterer at vadsmål og uldne underklæder ble mer alminnelig brukt av mannfolka, mens kvinnene og ungene var usselt forsynede. Kvinnene brukte nesten aldri ullundertøy, bare et skjørt og en dårlig kjole (Åsa Elstad, moteløver og himføringar). Denne prioriteringen kom selvsagt av at mennene rodde fiske og drev skogen. I ullklær frys en ikke så lett selv om en blir våt av svette eller sjøskvett, så det er neppe en overdrivelse å si at ullskjorta berget liv.

ANALYSE KVINNE UNDERTRØYE FRA VEFSN (VB 5106)

Trøyen er utlånt av Vefsn Museum, Mosjøen.

Den er datert 1860-80, dette etter brukstid og teknikk.

Den har tilhørt Ingeborg Oline Johnsdtr. født i 1832.

Trøyen er i hjemmevevd halvull (bomull renning og ull innslag)

Trøyen er sydd i samme stoff som VB5105, en kvinneunderbukse som har tilhørt samme eier.

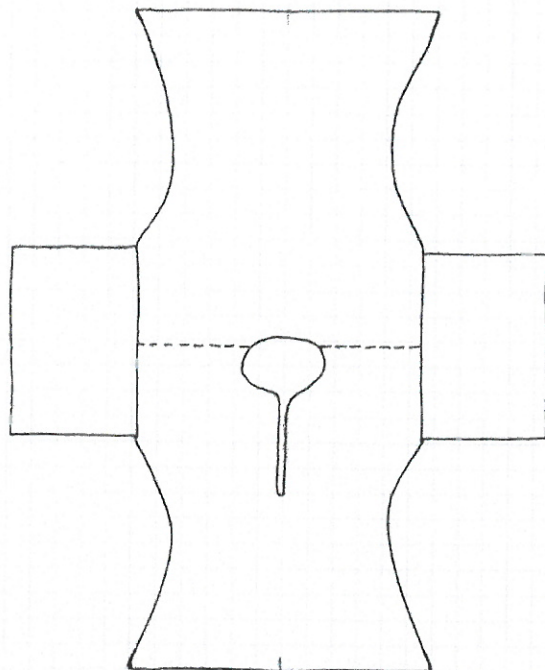
Renning: 2-trådet ubleket bomullsgarn.
Det er litt vanskelig å avgjøre om garnet er nm 20/2 eller nm 24/2.
Trådtettheten er 20 tråder pr. cm.

Innslag: 1-trådet S-spunnet hvit ullgarn, med lite tvinn. Sannsynligvis hjemmespunnet.
Trådtettheten er 15-18 innslag pr.cm

Trøyen er vevd i fireskaft likesidet kypert, og Z-siden vender ut.

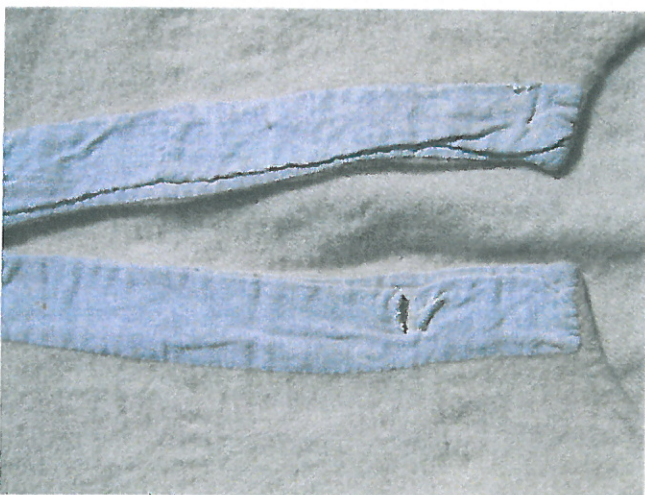
*Kvinne undertrøyen fra Vefsn sett forfra og bakfra.
(Foto: Mona Rognan Aarø)*

Snittskisse av trøyen fra Vefsn.

Bolen er klippet av ett stykke. Stoffet er lagt dobbelt med brett over skuldrene. Trøyen er innsvinget i midjen og har påsydd 2/3 arm. Ermene er sydd sammen av to tøyestykker.

Den har en dyp 22 cm stolpe i halsen og det er sydd inn en porselensknapp 5 cm ned i denne. Stolpen er belagt med et 3 cm lerretsstoff. Rundt halsutringningen er det sydd ned en smal fald på 1 cm på rettsiden. Dette for at kanten ikke skulle gnage inn mot skinnet. Nede på ermene og nederst på trøyen er ullstoffet faldet inn med 1 cm kant.

Stoffet er litt valket og jeg antar at dette er et resultat av bruk. Dette fordi lerretsstoffet som er sydd som belegg i stolpen har blitt Ca. 0,5 cm for stort og ligger i bukter. Syersken ville ikke ha sydd på et belegg i bukter.

Ullstoffet har krympet og gått sammen, men dette har naturligvis ikke hatt noen innvirkning på bomullsstoffet, som dermed har blitt for stort. (Foto: Mona R. Aarø)

Trøyen er sydd for hånd med atter- og faldesting.

Trøyen er i meget god stand.

ANALYSE AV KVINNEUNDERBUKSE FRA VEFSN (VB5105)

Buksen er utlånt av Vefsn Museum, Mosjøen.

Den er datert 1860-80, dette er etter brukstid og teknikk.

Den har tilhørt Ingeborg Oline Johnsdtr., født i 1832.

Buksen er i hjemmevevd halvullstoff (bomull renning og ull innslag)

Buksen er sydd i samme stoff som VB5106, en kvinneundertrøye som har tilhørt samme eier.

Renning: 2-trådet ubleket bomullsgarn.

Det er litt vanskelig å avgjøre om garnet er nm 20/2 eller nm 24/2.

Innslag: 1-trådet S-spunnet hvit ullgarn med lite tvinn., antagelig hjemmespunnet.

Trådtettheten er 15-18 innslag pr. cm.

Buksen er vevd i fire-skaft likesidet kypert, og Z-siden vender ut.

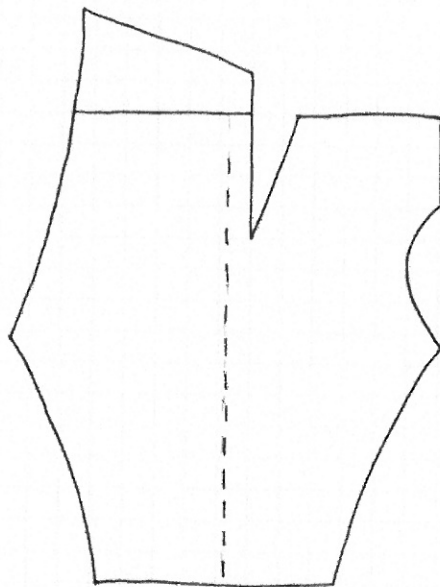

Buksen fra Vefsn forfra og bakfra. (Foto: Mona Rognan Aarø)

Buksen er en såkalt "snarpessbukse". Dette kallenavnet kommer av at det var så lett vint å snart å bare stille seg opp å gjøre sitt fornødne i og med at buksen var åpen i skrittet. Den har og gått under navnet "kløftbukse" på grunn av åpningen mellom beina. Kjært barn har mange navn, og den har også blitt kalt "lokkbukse", de 30 cm lange splittene i hver side i midjen danner to klaffer, en foran og en bak. Disse klaffene danner to lokk, og derav navnet (samtale med informant).

Hovedgrunnen til at buksene ikke ble sydd sammen i skrittet var nok at det var mest anvendelig med åpning for kvinnene. En kan selv forestille seg hvordan det var å hanskes med en tett bukse med snørebånd under mange stakker når en måtte "det nødvendige". Så en foretrakk altså de åpne buksene, dette til tross for at det luftige og kalde klimaet de forårsaket ofte førte til diverse underlivssykdommer og andre plager. (Eilert Sundt, Om renlighets-stellet i Norge, 1869) I tillegg var det muligens også både ukvinnelig og usømmelig å iføre seg tette bukser. Tette bukser har til tider vært fordømt av kirken som skjøgebekledning, dette så sent som på 1700-tallet. Can-can danserinnene som fremsto utpå 1800-tallet, gjorde et offisielt påbud om bruk av underbukser under opptreden nødvendig. Mange mente derfor at underbukser var for danserinner og lettlevete kvinner. (Artikkel i Arbeiderbladet 1986 av Truls Jarle Hansen "Trusa runder hundre").

Buksen består av to buksebein som er sydd sammen øverst i livet foran og bak. Dette er en videreutvikling av de første "buksene" som kom. De bestod bare av to buksebein som var knyttet sammen i livet. Buksebeinet er i et stykke som er brettet med søm inn mot skrittet. Denne modellen begynte å bli vanlig fra ca. 1880.

Snittskisse av underbuksen fra Vefsn.

Opp ved midjen og nede ved beina er det sydd på bomullslerret på henholdsvis tre og fire cm. I endene på øvre klaff er det sydd et knapphull på hver side. På bakre klaff er det sydd inn to porselensknapper. (Den ene knappen kan også muligens være bein.). Nede på beinet er det sydd i to blå stoff bånd til knytning på hvert ben.

Buksen er sydd for hånd med atter- og faldesting.

Buksen er i meget god stand.

TILVIRKNINGEN AV HALVULLSTOFFET

RENNINGEN

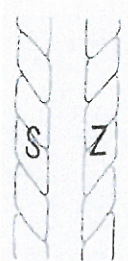
Jeg var usikker på hva jeg skulle velge som bomullsrenning. Skulle jeg ta bomullstråd nr 20/2 eller nr 24/2? Her er det ørsmå forskjeller. Jeg stirret og stirret i lupen, men det var nesten uråd å se forskjell. Etter mange og lange forhandlinger med meg selv og andre falt valget på 20/2. Jeg mente at denne var det nærmeste, og har også lest i Anna Grostøl's samlinger om at denne har vært benyttet til undertøy.

INNSLAGET

Innslaget skulle være 1-trådet S-spunnet hvit ullgarn, med lite tvinn. Tykkelsen skulle være 15 –18 tråder pr. cm.

Spinneretning

Garn tilvirkes ved at et spinneemne – spinnes (snoes) i den ene eller andre retning, enten mot høyre eller mot venstre. Den spunnede tråd er enkel. I dag benevnes den enten S-spunnet eller Z-spunnet. Årsaken ligger i at de diagonale linjene i trådens overflate gjennom spinningen sammenfaller med midtlinjen i bokstaven S eller Z. Prinsippet er vist i figuren under.

*Spinneretningen betegnes med de internasjonale betegnelsene S og Z.
(Figur fra Lise Warburg's "Spindebog").*

Jeg valgte å spinne innslaget til halvullstoffet i lammeull fra Dalasauen. Grunnen til at jeg valgte Dalasauen var først og fremst at det var denne ullsorten tradisjonsbærenen fra Romsdal som jeg lærte å karde og spinne fra tulla av hadde brukt. Det var derfor naturlig for meg å fortsette med samme ulla. Samtidig er det viktig for meg å få et bredere erfaringsgrunnlag for å kunne sammenligne de forskjellige ullsortene, og de særegne kvalitetene den enkelte sort har.

Lammeull ble også valgt på grunnlag av dette kriteriet (erfaringen min fra før er jo villsau og spelsau, men aldri noe fra lam), samt ønsket om at dette halvulltøyet skulle bli mjukt og fint, og da er lammeull en sikker vinner.

Ulla fikk jeg tilsendt fra Bøndenens Salgslag i Trondheim.

Spinning av innslag. (Foto: Eva M. Johansen)

Karding

Ulla ble først revet opp på grovkarder.

Grovkarden også kalt "stor-kalan", "rev-kalan" og "hesten", gikk på ofte på lånet fra hus til hus. Arbeidet ble helst gjort om kvelden på kjøkkenet. Det var ofte gamle karer som dro rundt og gjorde dette. Var ulla riktig treig spøttet karene i kardene. (Samtale med informant). (Foto: Eva M. Johansen)

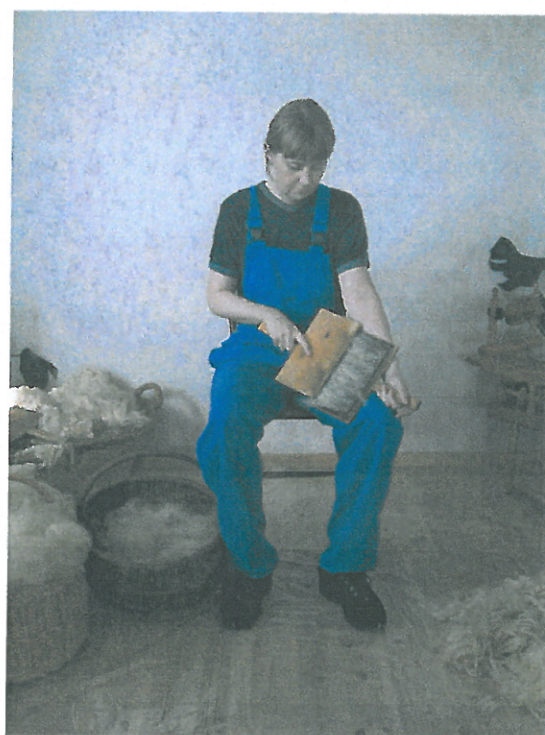
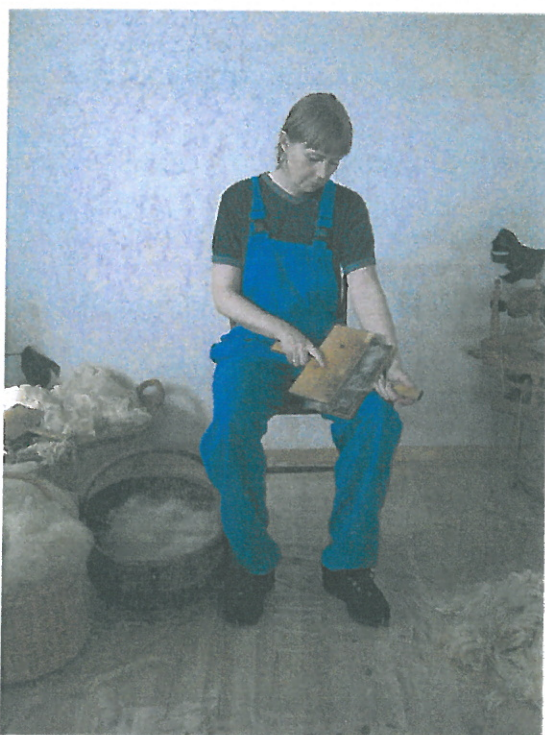

Kardingens består i å rive ullen mellom de tinnbesatte flatene. Her må en sørge for at all ullen blir vel blandet og helt utkardet, så det ikke fins floker og krøller igjen. Jo bedre grovkardingens blir gjort, jo lettere går resten av arbeidet. (Foto: Eva M. Johansen).

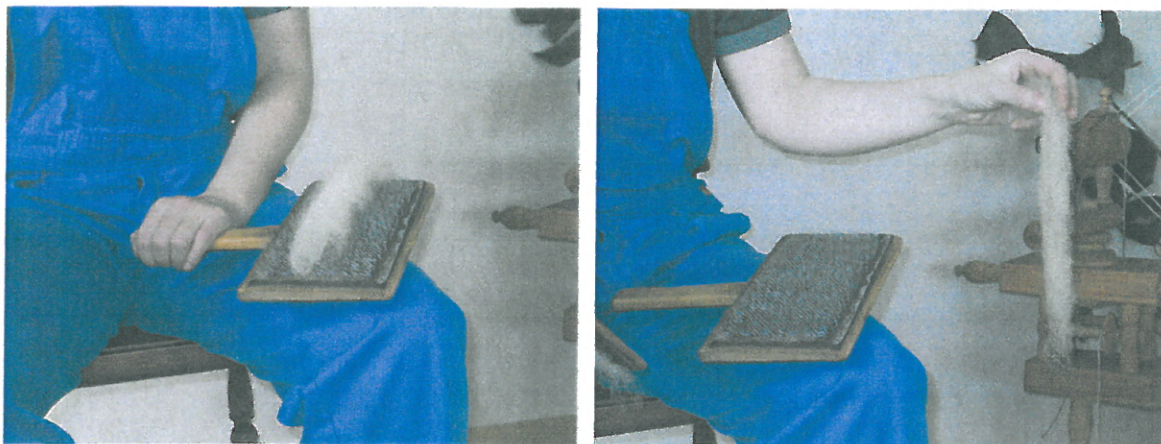

Kardeflakene blir lagt lagvis oppå hverandre, for så å bli "toppet". En samler da kardeflakene og begynner å nappe ut ulldotter fra siden. Disse blir så en stor haug som blir blandet godt for å få en jevn kvalitet på det ferdige stoffet. (Foto: Eva M. Johansen).

Etter dette kommer småkardene frem og her blir det tryllet frem små tuller som så skal spinnnes på rokk.

For å oppnå jevnt og fint garn, og for å unngå problemer under spinningen bør kardingens gjøres grundig. (Foto: Eva M. Johansen).

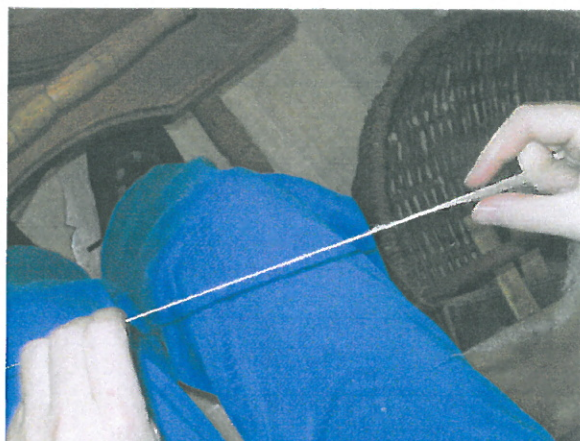

Tullene må være lette og luftige, de er best å spinne da. Tykkelsen på tullen avhenger av hvor tjukt garnet skal være. En øvet spinnerske skulle ikke ta i tullen med hendene før den var ferdig til å legge i ullkorgen. (Foto: Eva M. Johansen).

Spinning

Spinning av innslag til halvullstoffet. (Foto: Eva M. Johansen).

Innslaget ble spunnet med S-sno, da går hjulet mot snella. Innslaget var veldig tynt, 15 – 18 tråder pr. cm og skulle ha lite sno. (Foto: Eva M. Johansen)

Å spinne garn med lite sno var en utfordring for meg å få til. Jeg hadde årelang erfaring med Z-sno til renning med mye, mye tvinn, og da er det ikke gjort i en fei å snu på det. Men som med alt annet så er det øvelse som skal til, og etter hvert så gikk det bedre. Dessverre ble jeg langtidssykemeldt under dette arbeidet, og da jeg kom tilbake til jobb var ullen jeg hadde kjøpt på Bøndenes Salgslag ubrukelig. Det hadde blitt alt for varm oppbevaring for den og den var helt sprø og tørr.

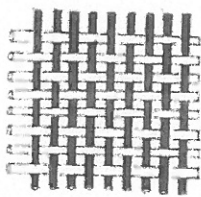
Jeg kjøpte dalauull fra noen lokale bønder høsten 2001. Denne var dessverre veldig skitten, og dermed tung og arbeide med. Tradisjonelt har en brukt uvasket ull under fremstilling av garn. Jeg valgte derfor å ikke vaske den. I ettertid er jeg ikke helt enig med meg selv i denne avgjørelsen. Før i tiden var en veldig nøye på at sauene skulle være rein og fin når ulla ble klipt. Bonden skulle selv bruke ulla i heimeproduksjon og passet nok derfor på at den var best mulig, for å ha et godt utgangspunkt til det videre arbeidet. I dagens fjøs hvor sauene fores med silo, som resulterer i løs avføring blir ullen tilgriset nesten med en gang sauene er i hus. Dette har ikke noe å si for bonden. Han får sin pris for ulla allikevel. Den blir vasket når den kommer på fabrikk, før den går videre i prosessen. Det er derfor ofte et helt annet råstoff en får tak i dag, enn den ulla som informanter forteller ikke skulle vaskes.

Jeg fikk et tips om å prøve parafin, og det virket. Parafin løser fett og gjør det smidig, men samtidig så påvirker parafindunsten både nese og hode og var i lengden ikke noe godt alternativ. En annen gammel informant fortalte at hjemme der hadde de brukt litt vann på en fjær eller i håndflaten, og dette viste seg å fungere for meg også. Ulla ble lettere å karde, men en måtte passe på å holde den fuktig under spinning også. To forskjellige ull-leveringer har resultert i noen striper i stoffet, dette på tross av at jeg har blandet så godt jeg har kunnet.

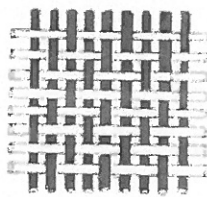
BINDINGER

Systemet eller måten de to trådsystemer, renning og innslag, blir flettet sammen på, kalles en binding (teknikk). Bindingen forteller oss blant annet noe om tekstilens mønster og struktur (oppbygging). Helt avgjørende er hvordan renningen er hovlet (hvordan veven er tredd), dvs hvilke renningstråder som er festet til hvilke skaft. Det finnes mange måter å la innslag og renning binde hverandre på, derfor finnes også en rekke forskjellige bindinger. Men vi har tre hovedtyper eller tre grunnbindinger; toskaftsbinding (lerretsbinding), kypertbinding og satengbinding. Disse er bygd opp etter ulike prinsipper som gjør det lett å skille de fra hverandre. Særtrekkene finnes også igjen i de ulike varianter av grunnbindingen.

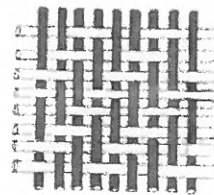
På ullundertøyet har jeg funnet to av hovedtypene, nemlig toskaftsbinding (lerretsbinding) og kypertbinding, og de er vist i figuren under.

Toskaft

Treskaft

Fireskaft

Toskaftbinding (lerretsbinding):

Her går hver innslagstråd vekselvis over en og under en renningstråd. Bindingsrapporten (den minste fullstendige enhet som gjentas) inneholder bare to bindepunkter (det punkt i et tekstil hvor renningstråden går over en innslagstråd og binder ned denne). Bindepunktene ligger så tett som det er mulig å få til i en binding. I og med at renning- og innslagstrådene alltid går over og under bare en tråd om gangen, gir dette et stoff med lik rette og vrangle.

Kypertbinding:

Denne grunnbindingen karakteriseres ved at bindepunktene for hvert innslag forflyttes en tråd til siden og danner diagonallinjer i stoffstrukturen. Bindepunktene ligger ikke så tett som i toskaftsbindingen. De to trådsystemene danner flotteringer (dvs at de går over mer enn en tråd om gangen). Jo større flotteringer, desto løsere stoff. Karakteristisk for kypertbindinger er at de gir tykke, myke stoffer med godt fall.

Kypertbindinger deles i to hovedgrupper:

1. Ulikesidete - Ulik rette og vrangle
2. Likesidete - Lik rette og vrangle

I første gruppe danner renning eller innslag flotteringer på retten. Dette gir renningseffekt på den ene siden og innslagseffekt på den andre. Renningen er mest fremtredene på den ene siden, mens innslaget dominerer på den andre siden. Retten og vrangle blir altså motsatt av hverandre. I den andre gruppen er begge sider lik, dvs at innslaget alltid går over og under like mange renningstråder.

Det minste antall skaft som er mulig for en kypertbinding er tre. Oppover i antall begrenser vevstolen. Vanligvis har kypert tre eller fire bindepunkter, noe som tilsvarer tre- og fireskaftet kypert.

Fireskaftet kypert

Kjennetegnes ved at hver renningstråd enten går over tre og under ett innslag eller over et og under tre innslag og kalles da ulikesidet. Bindingen kalles likesidet når renningstråden går over to og under to innslag, og er den mest vanlige av ulikesidet og likesidet kypert. Denne bindingen gir i utgangspunktet to like sider, men vi skal være oppmerksom på at kypertdiagonalen på den ene siden vil vri mot høyre (Z) og på den andre siden vil vri mot venstre (S).

GARNBEREGNING:

Stoffet i undertøyet fra Vefsn er i fireskaft likesidet kypert, og veldig tett. Hele 20 renningstråder pr. cm, og dermed en helt ny erfaring for meg å veve. Fra før hadde jeg kun vevd med ullrenning og det tetteste jeg hadde satt er 12 renningstråder pr. cm. Til det stoffet hadde jeg benyttet 20/10 skje. Det vil si 20 tinner pr. 10 cm. Utfordringen nå ville være å veve med 100/10 skje, altså 100 tinner pr. 10 cm. Med andre ord, mye, mye tettere.

Dameskjorten var sydd jare mot jare og det var derfor nødvendig med ferdig stoffbredde på 60 cm, og det ble derfor satt opp bredde på 65 cm i veven. Her ble det altså tatt høyde for innveving og litt krymping etter vask og lett tøving. 20 tråder pr. cm resulterte i 1300 tråder til sammen på disse 65 cm. Jeg bestemte meg for å fordele disse 1300 trådene over 8 skaft på kontramarsj. Dette for at det ikke skulle bli så tett og trang på skaftene. Jeg var nemlig litt bekymret for at det skulle bli vanskelig å veve med det tynne garnet og den trange skjeen. Etter hvert som jeg kom i gang så viste det seg at all engstelsen hadde vært helt unødvendig. Vevingen gikk faktisk som smurt, og det røk kanskje fem tråder på hele stykket.

Til det jeg skulle lage trengte jeg 3,3 meter ferdig stoff i 2/2 likesidet (fire-skaft kypert)

Oppsett 65 cm x 20 tr.pr.cm =1300 tråder.

8 skaft svinn (0,20 cm pr.stk)	1,6 meter
Efsinger	1,0 "
Ferdig stoff	3,3 "
Renne	5,9 meter

Jeg la til 1,6 meter slik at jeg hadde ekstra til å veve lerretsstoff til belegging av stolper og diverse annet.

9 vinger a' 0,83 m =	7,47 m
kryss	0,80 "
Sum	8,27 meter

Jeg satte opp:

8,27 m x 1300 tråder = 10,751 m bomullsrenning.

RENNING AV BOMULLSTRÅDEN

Under renningen ble det virkelig helt klart og tydelig for meg hvorfor en etter hvert valgte å gå over fra ulltråd til bomullstråd. Noe så lett og fint å jobbe med, og ikke minst så arbeidsbesparende! Det måtte ha vært litt av en opplevelse å få tilgang til denne ferdiglagde bomullstråden. Riktignok så sitter en jo igjen med en annen kvalitet varmemessig i forhold til helull, men allikevel, der en kunne spare litt på varmekravene og benytte halvullstoff sparte en enormt både med tid og arbeid. Det må ha vært en stor revolusjon å kunne kjøpe garn fremfor alt arbeidet med å lage renningen selv.

TREING

Det gikk veldig lang tid på treingen i og med at jeg tredde over 8 skaft. Hadde jeg visst hvor mye merarbeid dette var hadde jeg nok valgt å tre over 4 skaft. Det blir veldig vanskelig å holde oversikten når en trer over så mange skaft og det er lett å gjøre feil. Resultatet da blir jo at en må ta opp igjen, så her gikk det med mange dager før alle 1300 trådene var tredd i rett hovel og på rett skaft.

VEVING

Som før nevnt så gikk vevingen som en drøm. Jeg hadde lest i Anna Grostøl's samlinger om sletting (liming) av bomullsrenning, og var naturligvis spent på om den tynne tråden kom til å ryke når veven begynte å gå og det dermed ville bli nødvendig å stryke på limklister underveis. Men som sagt så var altså dette unødige bekymring! Det var nok enkeltgarn som hadde skapt problemer i veven, og en slapp disse bekymringene når en fikk tilgang på tvinnet tråd.

Lerretstoffet ble vevd i to-skaft med bomullsrenningen som innslag og ble tett og fint.

VALKING

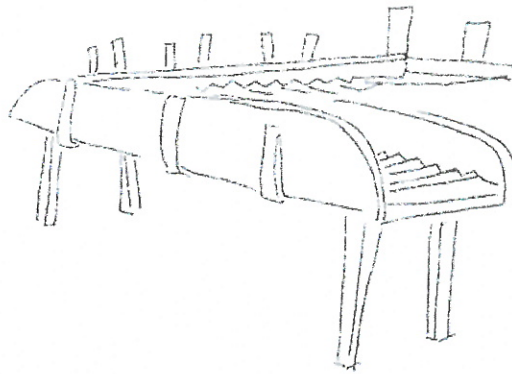
Valking er den harde bearbeidelsen som et ulltøy utsettes for slik at det skal krympe og bli tettere uavhengning om det er vevd, nålbundet eller stikket. Ull er den eneste fiber som har evnen til selv å filte seg sammen. Et sammenfiltret stoff blir vindtett og jo hardere det er valket, jo tettere blir det. Det blir dermed også slitesterkt og vannavvisende.

Når ull utsettes for fukt sveller de ytterste skjellene på ullfiberen og fiberens evne til å bare gli i en retning øker. Bearbeider man fuktig ull forskyves ullens fiber mer og mer mellom hverandre og kan ikke gå tilbake til dit de egentlig var fordi skjellene stikker ut og sitter fast inni hverandre som spisser på en harpun. Det trengs tre ting for å filtrere, vann, varme og bearbeiding.

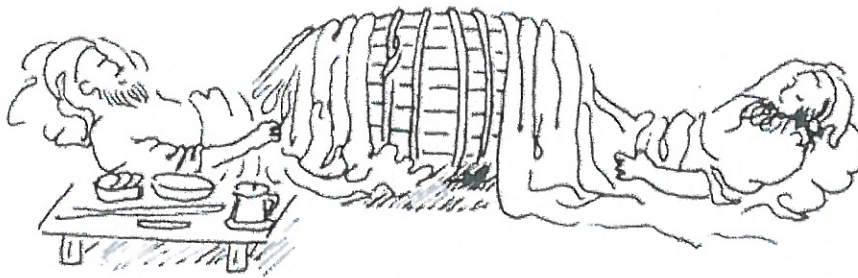
Bearbeidsmetodene har vært mangfoldige:

En har benyttet beina til å tråkke stoffet stående i balje.

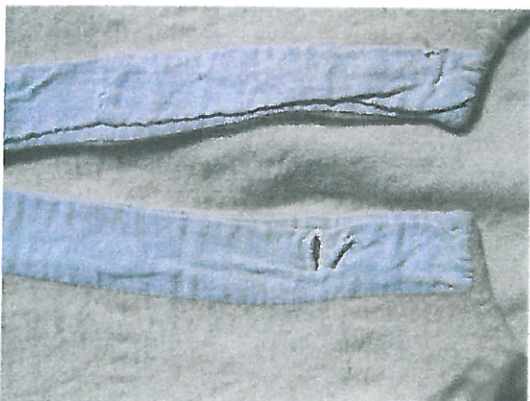
En har benyttet en stor trekonstruksjon bestående av to store fjøler med riller som det våte stoffet har ligget mellom. Ved å dra den øverste fjøla frem og tilbake har stoffet blitt valket.

Eksempel på fotstamping fra Island. To personer halvligger og sparker det våte stoffet med føttene mot hverandre. Det er klede på hver side av tønner for å holde på varmen. (Alle disse tre figurene er hentet fra Kerstin Gustavsson's bok, Vadmal).

Senere ble vanddrevne stamper bygd og en sendte det ferdig vevde stoffet dit.

Jeg valket ikke stoffet til undertøy noe spesielt. Dette på grunnlag av samtale med informant om at det var bruken som skulle gjøre denne jobben. Og fordi at jeg følte meg ganske sikker på at stoffet til overdelen jeg skulle sy ikke hadde vært valket. Bomullsbelegget på innsiden av stolpen var nemlig blitt 0,5 cm for stort i forhold til ullstoffet, altså måtte stoffet ha blitt valket av bruk.

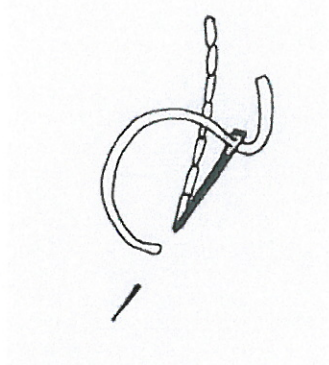
På dette bildet ser en tydelig at ullstoffet har krympet og at lerretsstoffet dermed har blitt for stort og ligger i bukter og folder. (Foto: Mona Rognan Aarø)

MØNSTERLAGING OG SYING AV UNDERTØYSETTET

Jeg var så heldig å få komme ned til Tordis Jevre på Bunad- og Folkedraktsrådet, Fagernes i en uke. Hun ga meg en kort innføring i det å lage mønster av gamle plagg og en gjennomgang av de mest vanlige håndsømmene. Dette kom godt med da jeg begynte arbeidet med å lage mønster og videre når jeg gikk i gang med sammensyningen av plaggene.

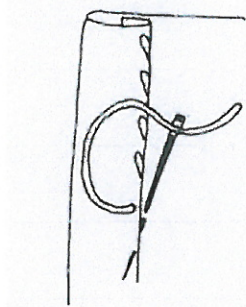
De mest vanlige håndsømmene er:

Attersting

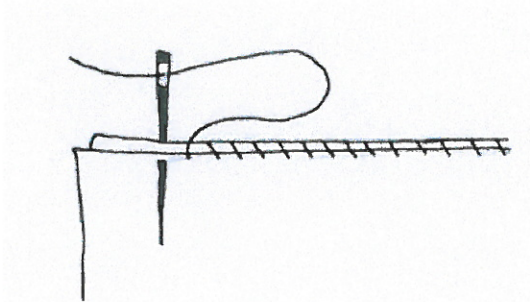
Denne sømmen blir brukt til sammensyning av alle typer stoffer. Stingene syes etter en linje. Nålen stikkes opp et lite stykke foran første sting for så og stikkes ned der første sting slutter. En syr stinget bakover.

Faldesting

Til nedsyning av falder

Kastesting

Brukes til å kaste over sårkanter, stoffstykker som skal kastes sammen og til å skjøte belegg.

Legg stoffdelene på hverandre. Begynn fra høyre med små sting uten å stikke for langt ned i stoffet.

(Tegningene er etter stensiler jeg fikk på Bunad og Folkedraktsrådet på Fagernes).

Syng av trøyen

Trøyen var i utgangspunktet veldig trang i ermropen. Jeg bestemte meg derfor for å bearbeide mønstret litt for å gjøre trøyen mer brukervennlig, og utvidet derfor ermebredden.

Både trøyen og buksen er sydd for hånd, og Z-kypertsiden av stoffet vender ut på plagget. Jeg har brukt atter-, kaste- og faldesting.

Stoffet er brettet dobbelt for å unngå skulder sømmer, og det er klipt ut halsåpning med stolpe. I originalen er ermene skjøtet av to tøybiter for å bli store nok, men jeg valgte å sy de i et stykke i og med at jeg hadde nok stoff til dette.

Etter at ermene var sydd på og sidene sydd sammen, ble lerretsbelegget i stolpen sydd på. Halskanten ble sydd ned på retten for ikke å gnage.

Jeg sydde så knappullet og satt i knapp.

Syng av buksen

For å utnytte stoffet og råvaren som var ulla, best mulig, ble det sjelden satt opp bredere vev enn en absolutt trengte. Bredden ble bestemt ut ifra hvor stor trøyen skulle være. Alle trøyene jeg har sett på har med et unntak hatt jarekanter i sidesømmene. Buksebeina ble brettet dobbelt i stoffets bredde. Dette var sjeldent nok, og kiler ble sydd inn for å komme opp i riktig størrelse. Slik er det også med underbuksen fra Vefsn. Her har hvert buksebein fått hver sin kile pluss at det er sydd i kiler i baken. Her skulle ingenting gå til spille, og det vitner om en inngrodd respekt for å forvalte de ressursene en hadde best mulig.

Jeg sydde først på kilen på beinet på forsiden av foten. Kilen på baken ble sydd på på bakstykket, og innersømmen sydd på beina. Bærestykkene ble sydd på bakstykket, og så sydde jeg forstykket og bakstykket sammen. Neste steg var å sy på lerretsbelegg i splittene på sidene. Så sydde jeg på knelinning og linning oppe i livet foran og bak. Knytebåndene nede på beina ble satt på, og tilslutt sydde jeg knapphull og satte i knapper.

Her kan vi se kilene som er sydd i for å gjøre buksen stor nok. (Foto: Mona Rognan Aarø)

KONKLUSJON

Å si at jeg har brukt dette undertøyet er nok å overdrive, men jeg har i hvert fall prøvd det mange ganger både underveis, og som ferdig undertøysett.

Jeg avbildet i det ferdige undertøyet i halvull. (Foto: Eva M. Johansen)

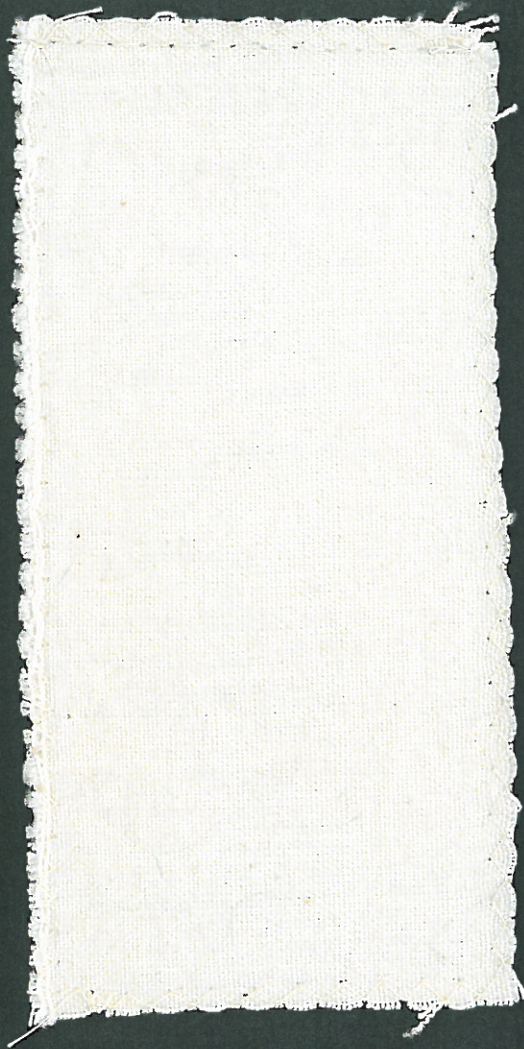
Jeg kan betro dere at det er betraktelig varmere enn det ser ut til, men at det stikker og klør atskillig mer enn en skulle tro. Med dette utringede undertøysnittet er det allikevel ikke til å unngå at det blir en viss "punntrekk". Det var nok ikke for ingenting at Eilert Sundt kunne notere seg en god del underlivssykdommer og andre plager da han dro rundt på sine intervjuer i bygde-norge siste halvdel av 1800-tallet.

Arbeidet med undertøyet ha vært veldig interessant. Det har vært en lang og morsom vei fra jeg begynte letingen etter undertøy, og frem til de nylagde plaggene. Jeg har lært mye undervei, og blir som alltid like overveldet når jeg lar tankene vandre 100 år tilbake i tid. Tilbake til den tiden da det å karde, spinne og veve var hverdagskunnskap som ble overført fra mor til datter, fra generasjon til generasjon. Nå i vår moderne tid har dessverre denne håndverkskunnskapen blitt overflødig, og holder derfor på å gå i glemmeboken. Det er vårt ansvar her i dag å ta vare på akkurat disse tradisjonene, og å være med på å formidle de videre til våre etterfølgere. Det forplikter å ta imot lærdom fra gamle mennesker. Vi tar da på oss oppgaven med å holde tradisjonene og kunnskapen i hevd, og å gjøre den tilgjengelig for den for den oppvoksende generasjon. Dette er en stor og ansvarsfull oppgave hvor vi alle må bidra for å kunne lykkes!

KILDEHENVISNINGER

- Bradfield, Nancy, 1968, London: *Costume in detail Womens dress 1730-1930*.
- Bugge, Astrid, 1984: *Reformdrakten i Norge. Trekk av en historie om kropp, klær og kvinnesak*. Oslo
- Cunningtin C./Willett, 1992, New York, *The history of underclothes*.
- Anna Grostøls Samlinger på Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Grimstvedt, Målfrid, 1998: "Heimearbeid – handverk – industri". *Då moten kom – fra vadmål til mikrofiber*.
- Gustafsson, Kerstin, 1987: *Ull- hemligheter, muligheter og færdigheter*.
- Gustafsson, Kerstin, 1992: *Vadmal*.
- Hagen, Karin Jøl, 1988, Oslo: *Profesjonalisme og urbanisering*.
- Hoffmann, Marta, 1991, *Fra fiber til tøy*.
- Høibo, Roy, 1982: *Då besta va ung*. Sand i Ryfylket
- Riddervold, Astri, 1996: *Innanfor fellesskapet – dagliglivet på gården i Indre Salten i gammel tid*.
- Riddervold, Astri, 1987: "Og hva hadde de så under", *Dugnad 3-4/87*
- Ruby, Jennifer, 1996, Åløkke: *Undertøy*.
- Svendsen, Anne Lise 1983: "Oldemors unevnelige" - om kvinners underbukser, Glomdalsmuseets årbok 1984, s.75-86..
- Saint-Laurent, Cecil, 1968, London: *A history of ladies underwear*.
- Sundt, Eilert, 1975, *Om renligsheds-stellet i Norge*.
- Sverdrup, Torben, 1992, København: *Damernes undertøy*.
- Thu, Ragnhild, 1998: "Frå bare messingen til imitert tigterskinn – glimt fra undertøyets historie" *Då moten kom – frå vadmål til mikrofiber*.
- Trætteberg, Gunvor Ingstad, 1999: *Skinnyhyre og sjøklær*.
- Tvedt, Signe, 1943, Oslo: *Håndbok i spinning*.
- Warburg, Lise, 1974: *Spinnebog*..
- Yrkeslitteratur, 1995: *Søm – materialkunnskap*.

VEVD BOMULLSLERRET

Renning: 2-trådet bomullsgarn. Nm 20/2.
Innslag : 2-trådet bomullsgarn. Nm 20/2.
Binding: 2-skaft, lerretsbinding.

**VEVD
HALVULLSSTOFF**

Binding: Fire-skaft likesidet kypert.

HALVULL-STOFF

RENNING

2 – trådet bomullsgarn.
Nm 20/2.
20 tråder pr. cm.

INNSLAG

1 – trådet ullgarn av Dala lammeull.
S – spunnet.
15 – 18 tråder pr. cm.